

УДК 930.253:352.07(477.51)“17/18”

Р. Б. ВОРОБЕЙ*

**ГОРОДОВІ МАГІСТРАТИ І РАТУШІ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У XVIII–XIX СТОЛІТТЯХ****(за документами Державного архіву Чернігівської області)**

На основі низки документів Державного архіву Чернігівської області, більшість яких уперше вводиться до наукового обігу, розглянуто коло питань компетенції Городових магістратів і ратуш, у тому числі Ніжинського грецького магістрату.

Ключові слова: магістрат; ратуша; грецький магістрат; адміністративно-судовий орган; прибутки; видатки.

Городові магістрати і ратуші почали утворюватися в 1720–1724 роках (більшість у 1721–1722 роках) на підставі іменного указу від 15 лютого 1720 року. З 1720 до 1775 року вони являли собою місцеві установи з управління посадським населенням у повітових містах, слободах, великих торговельно-промислових селах. Головну організаційну роботу із створення городових магістратів та ратуш проводив Генеральний магістрат, що функціонував відповідно до положень Регламенту чи уставу генерального магістрату 16 січня 1721 року. Основні його завдання прописувалися так: “По присяжной должности главного магистрата правление состоит в том:

- 1) Во всех городах порядочный магистрат учредить.
- 2) Оной добрыми уставами и ограждениями снабдить.
- 3) Того смотреть, чтоб было правосудие.
- 4) Добрую полицию учредить.

5) Купечество и мануфактуры размножать (сии мануфактуры разумеются не те, которые большие яко всякие, например: суконные, парчевые, также железные, медные заводы и прочие сим подобные, но на ряду необходимо нужные, яко портные, сапожники, плотники, кузнецы, серебряники и им подобные), и в лучшее состояние производить, також и прочее, что к магистратской пользе принадлежит, приводить в добрый порядок и совершенство, где как возможно, с усмотрением”¹.

Структура городових магістратів і ратуш складалася з присутствія, канцелярії та позаканцелярських служителів, чисельність яких повинна була визначатися чисельністю посадських дворів. На практиці чисель-

* *Воробей Раїса Борисівна* – кандидат наук з державного управління, директор Державного архіву Чернігівської області.

ність працюючих визначалася не кількістю дворів, а матеріальним станом посада, який здійснював оплату роботи всіх категорій службовців.

Члени городових магістратів і ратуш (президент, посада якого була ліквідована в 1744 році, бургомістри, ратмани і ратсгери) обиралися з купецтва для спільного вирішення усіх справ, окрім судових (для їхнього ведення рекомендувалося виділяти одного з членів).

У 1775–1885 роках городові магістрати являли собою місцеві адміністративно-судові установи, що здійснювали управління посадским населенням. Створені на підставі “Учреждения о губерниях” від 7 листопада 1775 року магістрати знаходилися в містах, а ратуші – в слободах та великих торговельно-промислових селах. Протягом усього терміну дії городових магістратів і ратуш не припинявся процес їхнього створення та ліквідації, заміна магістратів ратушами і навпаки. Городові магістрати і ратуші функціонували як судові установи для ведення кримінальних та громадянських справ купців і міщан, а також заміняли комерційні суди там, де їх не було. Водночас здійснювали деякі адміністративні функції: стягували податки, забезпечували проведення рекрутського набору тощо.

В Державному архіві Чернігівської області зберігаються архівні документи, що містять інформацію про діяльність Ніжинського грецького магістрату, Ніжинського городового магістрату, Прилуцького городового магістрату, а також городових ратуш – Березнянської, Борзенської, Городнянської, Козелецької, Ніжинської, Остерської, Прилуцької, Сосницької. Окрім того, збереглися документи двох посадських ратуш – Добрянської та Понорницької. Датовані ці документи XVIII–XIX століттями.

Зауважимо, що в містах, де проживала значна кількість неросійського населення, створювалися відповідні городові магістрати і ратуші. Так, у місті Ніжині, що на Чернігівщині, на початку XVII століття на підставі дарованих гетьманами України і російськими царями грамот про права і привілеї греків, які оселилися в місті, був створений суд Ніжинського грецького братства. У фонді суду зберігаються документи, що свідчать про прагнення греків, які проживали у Ніжині, отримувати певні правові переваги. Так, указом Малоросійської колегії від 13 травня 1775 року було підтверджено жаловані грамоти ніжинським грекам з додатковими роз’ясненнями про привілеї з судочинства та успадкування майна². Окрім того, греки, які приїздили до Ніжина, зверталися до відповідних інстанцій із проханнями про надання їм прав і привілеїв таких, як у ніжинських греків³. Після введення Городового положення 1780 року, у 1785 році, суд був реорганізований у грецький магістрат і діяв як незалежний від Ніжинського городового магістрату орган місцевого самоврядування греків.

Чому ж саме Ніжин став містом, де виникла найбільш чисельна та заможна грецька громада України? Вирішальне значення мали вигідне географічне розташування й традиції місцевого самоврядування, що загалом підвищувало комерційну привабливість міста. Ще 26 березня 1625 року Ніжин поряд із деякими великими українськими містами одержав грамоту на магдебурзьке право від польського короля Сигізмунда III. Головна економічна цінність магдебурзького права для міста полягала в тому, що його мешканці, які займалися промислами й торгівлею, звільнялися з-під влади місцевих старост і підлягали німецькому міському праву. Завдяки сприятливим умовам для ведення торгівлі та розвитку промислів до міст з магдебурзьким правом хлинув потік підприємців. Це стосувалося й Ніжина.

Серед документів фонду Ніжинського грецького магістрату містяться справи про прийняття греків у російське підданство і Ніжинське грецьке братство, переведення греків з Ніжинського грецького братства в купецтво інших міст, ревізські реєстри греків, відомості про народження, одруження та смерть ніжинських греків. Подібно іншим городовим магістратам, у Ніжинському грецькому магістраті розглядалися спірні майнові питання, питання стягнення коштів з боржників тощо.

Відповідно до указу Сенату від 16 березня 1872 року Ніжинський грецький магістрат був ліквідований, а греки прирівняні до інших верств населення; вони мали право створювати тільки попечительства або церковні общини.

Значний інтерес являють собою документи Прилуцького городового магістрату. Слід зазначити, що на засіданнях Прилуцького городового магістрату розглядалися усі укази Чернігівського намісницького правління та губернського магістрату та приймалися рішення про їх виконання⁴. Також на розгляд виносилися організаційно-побутові питання, що стосувалися як членів магістрату, так і громадян міста.

Так, 11 січня 1792 року Прилуцький городовий магістрат розглядав питання щодо підтвердження факту перебування на посаді міського старости протягом 1791 року прилуцького міщанина Андрія Головні. Бургомістри Данило Чорний та Григорій Висоцький, ратмани Семен Якубовський, Денис Рожченков, Яків Нетребенков підтвердили цей факт, указавши на добропорядність міського старости у виконанні ним своїх обов'язків, за що йому було вручено похвальний лист⁵.

Інше рішення Прилуцького городового магістрату стосувалося питання надання бургомістру Данилі Чорнорму п'ятнадцятиденної відпустки і звільнення його на цей період від службових обов'язків⁶.

Для більш чіткого уявлення кола питань, що розглядалися на засіданнях городових магістратів та для розуміння стилю викладення питання, наводимо один з протоколів засідання Прилуцького городового магістрату:

“1797 января 16 по указу Его Императорского Величества Прилуцкий городской магистрат слушал прошение мещанина прилуцкого Григория Хартенка, в коем прописал, что производившееся и решенное в сем магистрате дело с жалобы его на мещанина прилуцкого Василя Горшка за причиненную ему, Хортенко и его жене, Параскевии, бесчестными и непотребными словами брань и бой по решению объявлено 12 числа августа прошлого 1796 года. Приговорено с него, Горщенко, в удовольствие его взыскать тринадцать рублей девяносто две копейки, а после испросить с объяснением Горощенко показанных денег привести оное в исполнение Приказали: как по справке с оным делом, по справке по приговору прошлого, 1796, года июня 23 числа, в сем магистрате учиненных, взыскать в удовольствие Хортенков 13 рублей 92 копейки. Приговор обеим сторонам еще прошлого года августа 12 числа объявлен, а за таким его объявлением следует обязательное приведение оного в исполнение, и для того, сняв с оного копию, о приведении его по 110-й статье Высочайшего о губерниях учреждению во исполнение, к исправляющему должность городничего прилуцкого поручику Сурмачевскому при сообщении отправить”⁷.

Питання подібного змісту розглядалися в городових і посадських ратушах. Нагадаємо, ратуша – орган міського самоврядування, який на українських землях був утворений ще в XIV столітті, в західноукраїнських містах. У XV столітті в містах з магдебурзьким правом ратуші замінили магістрати, а в невеликих, так званих непривілейованих містах і деяких містечках діяли ратуші.

Як і городові магістрати, ратуші розглядали і брали до виконання розпорядження, приписи і доручення органів управління вищого рівня. Так, наприклад, 14 березня 1821 року Березенською городовою ратушею (Чернігівська губернія) розглядалася отримана від Чернігівського цивільного губернатора “пропозиція” за приписом міністра юстиції щодо недопущення в церквах випадків порушення тиші і порядку. У протоколі засідання зазначено, що повітові суди повинні тримати це питання під постійним контролем, а губернатору відрепортують про розгляд вказаного питання⁸.

Слід зауважити, що засідання Березенської городової ратуші відбувалися щодня, крім неділі та окремих свят; обговорювалися питання різноманітного характеру – фінансові, господарські, майнові, побутові, станові. Так, 21 квітня 1821 року розглядався указ Чернігівського губернського правління від 2 квітня 1821 року, в якому був прописаний відповідний указ Сенату щодо станового положення іноземців, які прийняли російське підданство та просили дворянський стан. В указі йшлося про те, що таких громадян можна брати на службу, надавати роботу, але без зарахування їх до дворянства. Відповідне рішення було прийнято на засіданні ратуші⁹.

Аналізуючи протоколи засідань за 1847 рік іншої городової ратуші Чернігівської губернії, Остерської, бачимо, що її засідання відбувалися, як правило, двічі на місяць – на початку та наприкінці місяця¹⁰. На початку місяця розглядалося питання наявності грошових доходів та статті розходів ратуші, про що зазначалося в “приходнорозходних” книгах, наприкінці місяця – питання майнові та побутові.

У фонді Козелецької городової ратуші зберігаються справи судових розслідувань з різних питань – крадіжки, повернення боргів, нанесення тілесних ушкоджень, нанесення моральної образи тощо. Наприклад, справа про Козелецького міщанина Петрова, який звинувачувався в нанесенні образи міщанину Межирову, велася протягом майже двох з половиною років, з листопада 1850 до березня 1853 року. Сутність справи полягала в тому, що міщанин Межиров, котрий був до того ж ратманом ратуші, звернувся до Козелецької городової ратуші з рапортом про те, що, прийшовши на службу до ратуші, він застав там Петра Петрова, “чинившего шум и крик”¹¹. На зауваження ратмана щодо непристойної поведінки Петрова у присутстві місці, Петров “пришедши в азарт, обращаясь ко мне, нанес разными обидными словами обиды...”¹². Козелецька міська поліція збрала письмові свідчення свідків події – писарів ратуші Радченка і Лущика. У свою чергу до справи долучили також свідчення ряду міщан, які письмово стверджували, що Петров не був заміченим у пияцтві, воровстві, убивстві та інших протизаконних вчинках, тому є добропорядною людиною¹³. Розгляд справи тривав доти, доки позивач Межиров у березні 1853 року не помер, і було прийнято рішення ратуші справу закрити та згодом передати до архіву.

Траплялися випадки передачі судових справ, що розглядалися в городових ратушах, до губернської палати карного суду, як наприклад, у випадку розгляду Городнянською городовою ратушею справи про крадіжку коней у поміщика села Зліва Городнянського повіту. Справа була розпочата 14 лютого 1861 року, завершена 28 лютого цього ж року, та через те, що злодій не був знайдений, передана на розгляд до Чернігівської губернської палати карного суду для подальшого розслідування¹⁴.

Зауважимо, що в фондах городових та посадських ратуш, окрім протоколів засідань, містяться й іншого роду документи, як-от: про вибори членів ратуш, проведення рекрутських наборів, переведення з одного стану до іншого та оформлення відповідних документів, книги реєстрації купчих, доручень та позикових зобов'язань, статистичні відомості про ціни на провіант та фураж тощо. Проте головні функції ратуш полягали у здійсненні судової та фінансової діяльності.

Як судові органи ратуші були скасовані судовою реформою 1864 року, а як органи міського управління – міською реформою 1870 року.

¹ *Лебедев В. И.* Реформы Петра I : Сборник документов. – М., 1937. – С. 188.

² Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 101, оп. 1, спр. 60, арк. 1–4.

³ Держархів Чернігівської обл., ф. 101, оп. 1, спр. 62, арк. 1–2.

⁴ Там само, ф. 1531, оп. 1, спр. 104, арк. 3.

⁵ Там само, спр. 115, арк. 18.

⁶ Там само, арк. 19.

⁷ Там само, арк. 16.

⁸ Там само, ф. 468, оп. 1, спр. 4, арк. 51.

⁹ Там само, арк. 71.

¹⁰ Там само, ф. 563, оп. 1, спр. 16.

¹¹ Там само, ф. 360, оп. 1, спр. 96, арк. 1.

¹² Там само, арк. 1 зв.

¹³ Там само, арк. 15 зв.

¹⁴ Там само, ф. 425, оп. 2, спр. 5, арк. 1–10.

На основе ряда документов Государственного архива Черниговской области, большинство из которых впервые вводится в научный оборот, рассмотрен круг вопросов компетенции Городовых магистратов и ратуш, в том числе Нежинского греческого магистрата.

Ключевые слова: магистрат; ратуша; греческий магистрат; административно-судебный орган; доходы; расходы.

Based on the number of documents of the State Archives of Chernihiv Region, most of which are published for the first time, the author discusses a range of issues of competence of the Cities magistrates and Town Halls, including the Nizhyn Greek Magistrate.

Key words: the magistrate; the Town Hall; the Greek Magistrate; the administrative and judicial authority; the profits; the costs.